

Debatanmeldelse

Forestillede fællesskaber

En kommentar til Benedict Andersons nationalitetsteorier i dansk og international sammenhæng

Søren Mentz

Fortid og Nutid, september 2004, s. 50-54

Benedict Anderson: *Forestillede fællesskaber. Refleksioner over nationalismens oprindelse og udbredelse*, Roskilde Universitetsforlag 2001, 294 s., 298 kr.

Søren Mentz, f. 1967, ph.d. i historie, museumsinspektør ved Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot. Har bl.a. skrevet artiklerne *Kunsten at fremstille en død helt. Officersportrætter fra De slesvigske Krige og dansk nationalisme i slutningen af 1800-tallet*, *Fortid og Nutid* 2003; *Rygterne i København før og efter Slaget på Reden 1801*, Ulrik Langen & Jacob Sørensen (red.): *Rygternes Magt* (2004); samt bogen *The English Gentleman Merchant at Work. Madras and the City of London 1660-1740* (udkommer 2004).

Benedict Andersons bog *Imagined Communities* udkom i 1983 og blev genudgivet i 1991 med to nye kapitler. Den sidste version er nu blevet oversat til dansk sammen med et indledende afsnit, hvor oversætteren Lars Jensen bl.a. sætter bogen ind i den danske nationalitetsforskning.

På universitetet bliver de studerende indprentet, at hovedværker skal læses på originalsprog; man må ikke springe over, hvor gærdet er lavest, og benytte en oversat version. Påstanden er særdeles aktuel. I forordet til anden udgave forklarer Benedict Anderson, hvordan opdagelsen af to alvorlige oversættelsesfejl i det benyttede kildemateriale satte gang i en revideret udgave. Anderson havde benyttet engelske oversættelser af José Rizals *Noli Me Tangere* samt af Otto Bauers *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*

i argumentationen uden at vide, at de oversatte versioner var problematiske. Man skal være varsom, når man sætter sin lid til en oversat version, og bør så vidt muligt konsultere originalværket.

Jeg synes alligevel godt om, at *Imagined Communities* nu findes i en dansk version. Det er lettere at følge argumentationen på sit modersmål, især når bogen beskæftiger sig med nationalisme i Europa, Amerika og Asien og tilmed sætter begrebet ind i en historisk kontekst. En oversættelse skaber også sproglige vendinger, som gavner dansk forskning, og *forestillede fællesskaber* er allerede blevet et alment begreb, som anvendes i den offentlige debat. Tidligere blev Andersons centrale begreb oversat frit fra leveren, og uden en fastdefineret term bliver diskussionen upræcis og diffus.

Oversætterens introduktionskapitel

Oversætterens indledende kapitel og hans personlige noter havde jeg gerne undværet. Selvom læseren ikke er i tvivl om, at Lars Jensen kender Andersons univers, udvikler kapitlet sig hurtigt til et forsvarsskrift, hvor oversætterten afviser den kritik, som andre forskere har fremført. Den kortfattede gennemgang af Peter van der Veers synspunkter er bestemt ikke fyldestgørende, og Jensens henvisning til verdenssystemet som en eufemisme for kapitalisme viser, at han ikke er bekendt med Immanuel Wallersteins teorier.

Forsøget på at placere Andersons tese i den danske forskningstradition er uheldig. Det er utilstrækkeligt at dømme dansk nationalitetsforskning på baggrund af Ole Feldbæks og Michael Harbsmeiers forskning. Der kunne med rette henvises til bøger som Søren Mørchs *Den sidste Danmarkshistorie*, til *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale* redigeret af Bjarne Stoklund, Tine Damsholts *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, som alle er udkommet før *Forestillede fællesskaber* og behandler de nyeste indfaldsvinkler. Bevæger vi os ud i verden og inddrager de danske kolonier, er Niels Brimnes' artikler i *Den jyske Historiker* og hans bog *Constructing the colonial encounter: right and left hand cast in early colonial South India* uundgåelige, mens Thomas Blom Hansens bog om hindunationalismen i Indien viser, at danske forskere også markerer sig internationalt. Dansk forskning er måske ikke på forkant med den internationale forskning, men vi er ikke sakket så langt agterud, som Lars Jensen antyder.

Når det er sagt, skal det understreges, at selve oversættelsen er udmærket, og at man som læser føler sig i gode og kyndige hænder hos Lars Jensen, selvom

"museumiserede" er en vending, jeg ikke er stødt på tidligere (243).

Nationalismens kulturelle rødder

Massimo d'Azeglios berømte vending, *vi har skabt Italien, nu skal vi skabe italienere*, fremsat efter Italiens samling i 1870'erne ville være en god undertitel på Benedict Andersons bog, der søger efter nationalismens væsen og ønsker at besvare spørgsmålet om, hvad der binder folk sammen og knytter dem til en nationalstat. Andersons svar er, at det er et kulturelt produkt af en særlig beskaffenhed, et forestillet fællesskab, hvor nationens medlemmer tror på eksistensen af et politisk fællesskab, selvom de ikke kender hinanden. Der er med andre ord tale om et fænomen i lighed med begreber som slægtskab og religion frem for politisk/økonomiske termer som liberalisme og fascisme (s. 48).

I bogens andet kapitel søger Anderson efter nationalismens kulturelle rødder. Før nationalstatens opståen var styret centreret omkring dynastier, og monarken regerede over en sammensat etnisk befolkning. Den danske konglomeratstat omfattede udover danskerne også nordmænd og tyskere, lokalbefolkningerne i kolonierne altså grønlandere, tamiler, bengalere, slaverne på De vestindiske Øer - foruden dansk/norske immigranter på Island og Færøerne, som identificerede sig med de kulturelle normer i moderlandet. Netop befolkningsgruppen i de oversøiske kolonier er interessante for Anderson, der hævder, at nationalheden blev udviklet i disse samfund, et pænt stykke tid før fænomenet slog igennem i Europa (s. 98).

De europæiske kolonier befolkedes af *kreoler*, og splittelsen mellem indbyggerne i kolonierne og i moderlandet anser Anderson for drivkraften bag den frem-

voksende koloniale nationalisme. I det spanske imperium i Amerika skelnedes mellem de spanskfødte *peninsulares*, der var finere end de amerikanskfødte *insulares*. De spanskfødte havde adgang til administrative poster i såvel moderland som koloni, hvorimod ingen amerikanskfødte spanier kunne opnå at beklæde en højtstående post i moderlandet. Derfor opstod selvstændigheds-trangen.

Samme splittelse fandtes ifølge Anderson også i de 13 britiske kolonier i Nordamerika, men læser man den nyeste forskning inden for studiet af det britiske imperium, er det snarere et transatlantisk kulturelt sammenhold frem for splittelse, som man præsenteres for. Et eksempel er Huw Bowens *Elites, Enterprise and the Making of the British Overseas Empire*, som viser, hvordan koloni og metropol (London) delte et sæt af kulturelle og sociale værdier, hvorved imperiets center og periferi blev knyttet sammen. A.G. Olson beskriver i bogen *Making the Empire Work: London and American Interest Groups, 1690–1790*, hvordan amerikanske interessegrupper påvirkede det engelske parlament og derved fik indflydelse på Storbritanniens politik, mens købmanden Elihu Yale er eksempel på en person født i Boston Massachusetts, der via ansættelse i det engelske ostindiske kompagni i Madras opnåede at blive *Postmaster General* i Robert Walpoles regering. Han grundlagde siden det berømte universitet på Østkysten, som stadigvæk bærer hans navn.

Kimen til USA's fremkomst søger Bowen i de ændrede geopolitiske forhold efter afslutningen på Syvårskrigen, hvor de franske besiddelser i Nordamerika og Canada blev erobret. Herved elimineredes faren for fransk invasion i de nordamerikanske kolonier, men da den britiske centralmagt pålagde kolonierne

ekstraskatter for at få de store krigsombokostninger dækket, begyndte kolonisternes interesser at gå i anden retning end moderlandets. Det resulterede i oprør, uafhængighedskrigen og selvstændigheden.

Som i d'Azeglios Italien skulle amerikanerne definere deres nationale identitet på et tidspunkt hvor deres nation var blevet skabt, og derfor kunne amerikanerne fastholde de traditionelle britiske værdier, hvortil de knyttede begreber som frihed og tolerance. Denne cocktail samlede Frederick Jackson Turner i 1800-tallets slutning i begreberne *Frontier* og *Melting pot*, som fremhævede de vidtstrakte og ubeboede prærier som betydningsfulde i skabelsen af den amerikanske identitet, hvor befolkningsgrupper fra hele verden blev smeltet sammen til en ny nation. Brugen af de amerikanske kolonisamfunds tidlige nationalisme og især begrebet *kreol* er mao. problematisk.

Bogtrykkerkunstens betydning for nationalismens fremkomst

Andersons pointe med hensyn til trykkapitalismens (bogtrykkerkunstens udbredelse) underminering af de multikulturelle imperier virker derimod både tankevækkende og overbevisende. Udgivelsen af bøger, tidsskrifter og aviser dannede grundlaget for den nationale bevidsthed og lagde kimen til det nationalt forestillede fællesskab. Samtidig vandt det administrative modersmål frem. I 1600- og 1700-tallet fik en dansk adelsmand en internationalt orienteret uddannelse. Han kunne begå sig på forskellige sprog, og danske gesandtskabsindberetninger fra de europæiske hoffer blev skrevet på fransk frem til 1800-tallet. Brugen af dansk blev et politisk redskab i kampen om magten. Ind-

fødsretten skulle forhindre de fremmede (dvs. tyskerne) i at få ansættelse i den danske centraladministration, og problemerne i hertugdømmerne i 1840'erne handlede om brugen af dansk som administrativt sprog frem for tysk, som havde været anvendt i århundreder.

Sprog skabte et nationalt fællesskab, men sprængte den multinationale konglomeratstat. På samme måde oplevede Østrig-Ungarn store nationale problemer, da Josef 2. i 1870'erne gjorde tysk til rigets officielle sprog i stedet for det forældede latin. De magyarisktalende ungarere blev derved hindret i at komme til tops i statsadministrationens hierarki, fordi tysk ikke var deres sprog.

Hvorfor imperiets herskere eller konglomeratstatens konge reagerede på de nationale strømninger, som trykkapitalismen skabte, og derved medvirkede til deres rigers undergang, kunne Anderson godt have gjort mere ud af. Hans analyse er præget af en top-down model, mens begreber som folkekultur ikke optager meget plads.

Nationalsprog og lingua franca

Fokuseringen på trykkapitalismen er styrken ved Andersons bog. Den forklarer, hvorfor brugen af dansk blev politisk sprængstof i konglomeratstaten. Bliver synspunktet udvidet, kan argumentet muligvis fungere som pejlemærke for fremtidens udvikling. Trykkapitalismen styrkede det forestillede fællesskab, og kravet om nationalsprogets betydning for statsadministration og kulturel identitet sprængte imperierne. Den moderne teknologi, især trykkapitalismens afløser, internettet, som er blevet verdens foretrukne kommunikationsmiddel, samt fremkomsten af multinationale virksomhedsimperier skaber imidlertid behov for et universalsprog,

et lingua franca. Engelsk er ved at blive et hegemonisk verdenssprog; selv i det nationalstatsorienterede melodi grand prix synger kunstnerne hovedsageligt på engelsk. Måske vil internettet lægge nationalstaterne på is i den kommende tid, mens verden går mod global integration – og skabe fællesskaber, der går på tværs af nationalitet.

Sprog er jo i sig selv en konstruktion. Selvom tryksprog opfinder nationalisme, er det ikke nødvendigvis et nationalsprog, som benyttes. Indien er et godt eksempel på, hvordan det engelske sprog går hånd i hånd med moderne nationalisme, og det understreger en anden af Andersons pointer, nemlig sammenhængen mellem imperialisme og nationalisme. Forestillingen om et forenet indisk subkontinent skyldes udelukkende den britiske erobring. I løbet af 1700-tallet blev det mægtige Stormogulrige splittet op i en række mindre territorialstater, som Bengalen, Punjab, Awadh, Rajastan, Maharastra, Hyderabad og Mysore. Uden den britiske erobring ville dagens Indien måske bestå af syv nationalstater karakteriseret af individuelle nationalsprog. På trods af deres indbyrdes forskellighed er de bundet sammen af det britiske imperium, det engelske sprog og forestillingen om et nationalt fællesskab på trods af forskellige sprog, religion og kultur. Thomas Blom Hansens *"The Safferon Wave"* er derfor et spændende studie i indisk nationalisme og det politiske parti BJP's forsøg på at skabe en hindunationalisme, der kunne samle et splittet subkontinent.

Fjendebilleder

Et sidste vigtigt aspekt ved nationalismens opståen, som jeg savner inddraget i Andersons bog, er fjendebilleder. I skabelsen af en britisk identitet spillede kri-

gen mod Frankrig en afgørende rolle og den vel nok mest samlende faktor. Hvad englændere, walisere, skotter og irere kunne samles om, var hadet til Frankrig og derved blev britisk national identitet alt det, som ikke var fransk. Jeremy Paxman har i sit portræt af det engelske folk understreget, hvordan mistroen til udlændinge har karakteriseret landet og givet befolkningen en forestilling om eksistensen af særlige britiske idealer.

Noget tilsvarende karakteriserer skabelsen af den danske nationale identitet. Slaget på Reden og Københavns bombardement fik de patriotiske følelser i spil, og den engelske udåd samlede folket bag Frederik 6.s sag. Men nederlaget til Preussen og Østrig og tabet af hertugdømmerne i 1864 bevirkede, at fjendebilledet nu blev Tyskland, og siden da har den danske nationale identitet forsøgt at lægge afstand til den germanske kultur.

Fjendebilleder skaber mistro, vold og krig. Voldsspiralen medfører en militarisering af samfund, hvilket har præget Europas historie. De mange krige, som kontinentet har oplevet, har sandsynligvis også ansporet de nationale følelser. Linda Colleys bog *"Britons. Forging the Nation"*, hvor undertitlen hentyder til krigens betydning for at "svejs" de britiske folk sammen. Men undertitlen kan også betyde, at krigen "narrede" briterne til at tro på et fællesskab, et som kunne sikre Det forenede Kongerige sejren.

Voldsanvendelse er også blevet benyttet i eks-Jugoslavien til at samle etniske grupper i nationalismens navn, og derfor ville det have været interessant at få dette aspekt inddraget i analysen. Det interessante er vel også, at mens fjendebilleder medfører krig, der resulterer i nationalisme og veldefinerede nationalstater, vil nedrustning, større fokus på FN's rolle som international mægler og skabelsen af en ny ver-

densorden, hvor nationalstater ikke kan føre krig mod hinanden, resultere i den internationalisering, som vil overflødiggøre nationalstaten; selvom Anderson påpeger, at nation-hed er den mest universelt legitimerede værdi i vor tids politiske liv (s. 45), er den måske på retur i nær fremtid. Jeg siger udtrykkeligt på retur, for den vil altid kunne genoplives.

Afslutning

Forestillede fællesskaber er en god og lærerig bog. Den tager fat i noget så alment som nationalfølelse og viser, at den måde vi definerer os selv på, er en konstruktion, en magtfuld konstruktion, som har fat i folk, uanset om de bor i Brasilien, på Indonesien eller i Danmark. Den kan ikke defineres videnskabeligt men skal fornemmes med følelserne.

Derfor mærker min generation nationalismens sus bedst, når der ved fodboldlandskampe synges *"Der er et yndigt land"*. I de tre minutter sangen varer, fornemmer vi et fællesskab, uanset social stand og politisk holdning. Andersons bog ændrer læserens opfattelse for altid og det er godt.

Men sproget er også vigtigt, og derfor hilser jeg den danske version velkommen, fordi den giver danskerne faste sproglige vendinger; når man hører begrebet "forestillede fællesskaber" i radioen næste gang, er man ikke i tvivl om, at der henvises til Benedict Anderson. Derfor er det vigtigt, at fremtrædende akademiske værker bliver oversat til dansk – i hvert fald så længe, vi fortsat bruger dansk som vores intellektuelle og administrative hovedsprog.

Søren Mentz